

Protirečenie v systéme kategórií materialistickej dialektiky

Katedra marxisticko-leninskej filozofie Filozofickej fakulty UK sa rozhodla organizovať každý rok vedeckú konferenciu venovanú niektorej aktuálnej otázke z oblasti marxisticko-leninskej filozofie, dejín filozofie alebo kritiky súčasných nemarxistických filozofických smerov.

Prvá konferencia s pomerne veľkou účasťou pracovníkov z viacerých filozofických a iných pracovísk sa uskutočnila v lete minulého roku. Jej obsahovým zameraním bola otázka dialektického protirečenia. Dialektickému protirečeniu ako jadru dialektiky sa v marxistickej literatúre venuje veľká pozornosť. Je to otázka stále aktuálna.

Ako je známe, marxistickí filozofi chápu kategóriu dialektického protirečenia značne odlišne, čo sa prejavilo aj na konferencii, a do určitej miery aj v uverejnených príspevkoch. To však v nijakom prípade neznižuje aktuálnosť obsahu zmienených príspevkov. Naopak, má slúžiť tomu, aby sa do diskusie zapojil väčší počet filozofov, ako to bolo možné realizovať bezprostredne na konferencii.

DIALEKTICKÉ PROTIREČENIE A JEHO REFLEXIA V POJMOCH

MICHAL SUCHÝ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie, FFUK, Bratislava

SUCHÝ, M.: Dialectical Contradiction and its Reflection in Concepts. Filozofia 40, 1985, No. 2, p. 153.

In the paper two conceptions of the category „dialectical contradiction“ are characterized. The conception of contradiction in various relations and the conception of contradiction in one and the same relation. The author inclines to the conception of contradiction in one and the same relation and demonstrates the impact of this conception upon the understanding of other categories of materialist dialectics.

Jednou z osobitostí marxisticko-leninskej filozofie je, že jej kategórie slúžia nielen na vysvetľovanie procesu poznávania v jednotliv-

vých vedných oblastiach, ale zároveň sú to princípy, ktoré sa vzťahujú aj na ňu samu. Preto rozpracovať materialistickú dialektiku ako systém môžeme len na základe všetkých ostatných kategórií marxistickej filozofie. Inými slovami, pri rozpracúvaní jednej kategórie musíme rešpektovať požiadavky, ktoré vyplývajú z ostatných kategórií.

Ak vychádzame zo zásady, že jadrom materialistickej dialektiky je kategória dialektického protirečenia, vyplýva z toho nielen to, že všetky kategórie musíme rozpracúvať na základe tejto kategórie, ale aj to, že pri rozpracúvaní kategórie dialektického protirečenia musíme časne rešpektovať požiadavky ostatných kategórií marxistickej filozofie. Tento prístup pri rozpracúvaní marxistickej filozofie vo všeobecnosti akceptujú všetci marxistickí filozofi. Problémy však vznikajú pri jeho konkrétnej realizácii.

Pretože filozofické kategórie sú pojmy na dosiahnutom stupni poznania maximálne všeobecné a historicko-spoločenská prax môže ich pravdivosť potvrdzovať len veľmi sprostredkovane, ich podstatu možno chápať a vysvetľovať nejednoznačne, ba niekedy aj celkom odlišne. Okrem iného, aj v tom možno hľadať vysvetlenie, prečo mnohí marxistickí filozofi pri vysvetľovaní jedných a tých istých problémov a s odvolávaním sa na jedny a tie isté kategórie dochádzajú k rozdielnym, ba až protikladným názorom. Príkladom je aj diskusia o kategórii dialektického protirečenia.

Marxistickí filozofi chápu a vysvetľujú kategórie dialektického protirečenia značne nejednotne. Možno povedať, že len na máloktorú inú kategóriu materialistickej dialektiky sú také rozdielne názory ako na kategóriu dialektického protirečenia. Rozdielne názory sa vyskytujú v chápaní jej formy a funkcie, ako aj spôsobu a možnosti jej aplikácie v jednotlivých vedných oblastiach.

Nejestvuje ani jednotný názor na vzťah medzi dialektickým protirečením a princípom logického protirečenia. Veľmi sa líšia názory na otázku, či je dialektické protirečenie protirečením v odlišných vzťahoch alebo v jednom a tom istom vzťahu. Diskutuje sa aj o vzťahu medzi objektívnou a subjektívnou dialektikou. Kladie sa otázka, ako možno pochopiť a v pojmoch vyjadriť objektívne protirečenie a ešte mnohé iné. O nejednotnosti v chápaní a vysvetľovaní kategórie dialektického protirečenia svedčí aj skutočnosť, že v sovietskej *Filozofickej encyklopédii* heslo protirečenie tvoria dve názorovo rozdielne časti.

Je pochopiteľné, že odlišnosť v chápaní podstaty kategórie dialektického protirečenia sa musí prejavíť aj v odlišnosti výsledkov skúmania jednotlivých problémov. Ak sa nejaký názor v rámci marxistickej filozofie zdôvodňuje tým, že vyplýva z dialektického protirečenia, nemusí nám to veľa hovoriť, pretože iný názor sa môže zdôvodňovať rovnakým spôsobom, lenže z hľadiska odlišného chápania kategórie protirečenia. Možno to vidieť na chápaní vzťahu objektívneho protirečenia a jeho vyjadrenia v pojme. Podľa jedného názoru dialektické pro-

tirečenie vyjadruje objektívnu reálnu antinomickosť skúmaných objektov, kým podľa iného názoru antinomickosť je iba stupeň v procese poznávania a prekonávania sa v objektívnom poznaní. Zástupcovia tohto názoru uznávajú, že dialektické protirečenie jestvuje objektívne vo veciach a prejavuje sa aj v procese poznávania, ale v zavŕšenom poznaní (v zrelej vedeckej teórii) nevystupuje. Oblasť zavŕšeného poznania je podľa nich oblasťou hodnoverných súdov, oblasť racionálnych a neprotirečivých záverov. Antinómie, ktoré vznikajú v procese poznávania, nie sú ani tak prejavom poznania skúmaného objektu, ako skôr prejavom jeho nepoznania, alebo neadekvátneho poznania tohto objektu. (1, s. 109) Z toho hľadiska jestvuje rozdiel medzi procesom poznávania a jeho rozdiel medzi procesom poznávania a jeho výsledkom, v ktorom sú antinómie prekonané.

Riešenie problému nie je jednoduché a na dnešnom stupni skúmania zastancovia ani prvého ani druhého názoru nemajú dostatok argumentov na to, aby svoj názor úplne zdôvodnili, prípadne aby sa našlo jednotné hľadisko. To treba mať na zreteli pri skúmaní takých parciálnych problémov, keď zdôvodňujeme svoje tvrdenia práve kategóriou dialektického protirečenia.

Pokiaľ ide o problém vzťahu medzi objektívnym protirečením a jeho pojmovou reflexiou, treba sa naň dívať aj z hľadiska ďalších požiadaviek marxistickej filozofie.

Ak hovoríme o odraze objektívnej dialektiky v dialektike pojmov, čiže v subjektívnej dialektike, aj tu musíme mať na zreteli zásadu marxistickej filozofie, že svet nepoznáme bezprostredne, ale vždy sprostredkovane, cez dosiahnutý stupeň prakticko-teoretickej činnosti. Aj objektívnu dialektiku, v našom prípade objektívne protirečenie, môžeme postihovať a vyjadrovať len na základe toho stupňa historicko-spoločenskej praxe a teoretického poznania, ku ktorému sme dospeli. To sa vzťahuje aj na poznávanie samotného procesu poznávania. Hoci vieme, (a to aj na základe kategórie dialektického protirečenia), že objektívne veci a procesy, ale aj samotný proces poznávania, nie sú celkom také, aké sú naše poznatky o nich, opisovať ich vlastnosti paralelne mimo poznania, ktoré na dosiahnutom stupni o nich máme, nie je možné. Preto vyjadrovať povahu objektívneho dialektického protirečenia možno len na základe toho kategóriálneho aparátu, ktorým disponujeme o tomto protirečení. Snažiť sa podať charakteristiku objektívneho protirečenia mimo toho, ako je zobrazené v pojmoch, znamená snažiť sa o apriórne poznatky. Názor, že objektívne protirečenie poznáme, a že problém je len v jeho pojmovom vyjadrení, je podľa nášho názoru v rámci marxistickej gnozeológie neudržateľný. I. S. Narskij v knihe *Problém protirečenia v dialektickej logike* v súvislosti s otázkou, či sa stránky dialektického protirečenia nachádzajú v jednom a tom istom zmysle a vzťahu, píše, že "výraz v rôznom zmysle a vzťahu možno len ťažko aplikovať na reálne objektívne protirečenia". (2, s. 136) mlčky sa tu

predpokladá, že vieme, aké sú objektívne protirečenia samy osebe, a teda aké pojmové vyjadrenia môžeme alebo nemôžeme na ne aplikovať.

V diskusii o dialektickom protirečení nejde teda len o problém korektnosti alebo nekorektnosti jeho pojmového vyjadrenia, ale predovšetkým o odlišnosť v chápaní povahy objektívneho protirečenia. Pretože objektívne dialektické protirečenia nemôžeme opísať mimo pojmového aparátu, ktorým ho vyjadrujeme, odlišnosť v chápaní pojmov znamená aj odlišnosť v chápaní objektívnej povahy protirečenia.

Jednou z otázok dialektického protirečenia, na ktorú sa v posledných rokoch sústredila pozornosť, je otázka, ako chápať vzťah protikladov v protirečení. Existujú tu v podstate dva názory. Jedna skupina filozofov sa nazdáva, že dialektické protirečenie je protirečenie v rôznych vzťahoch. Druhá skupina je toho názoru, že dialektické protirečenie jestvuje v jednom a tom istom vzťahu.

Treba povedať a zdôrazniť, že tento spor neostáva v hraniciach samotného problému dialektického protirečenia, ale zákonite určuje chápanie ostatných kategórií marxisticko-leninskej filozofie, a tým aj chápanie a riešenie mnohých problémov, ktoré s týmito kategóriami súvisia. Aj tu treba pripomenúť, že ani jedna skupina svoje stanovisko jednoznačne nezdôvodnila a že diskusia sporadicky pokračuje. Podľa nášho názoru sa treba prikloniť k chápaniu protirečenia ako protirečenia v jednom a tom istom vzťahu.

Prirodzene, nijaká vec neexistuje sama osebe, bez vzájomného pôsobenia s inými vecami. Z tohto hľadiska je celkom pochopiteľné, ak sa dialektické protirečenie chápe v určitom vzťahu. Vec či jav sám osebe je holá abstrakcia, kde sa eliminuje vzájomné pôsobenie medzi vecami, ktoré sa potom chápu iba samy osebe.

Na druhej strane, aj keď je vec vecou len vo vzájomnom pôsobení s inými vecami, zároveň je aj sama osebe relatívne stála. Keby vec nebola relatívne stála, keby nebola sama osebe, nemohla by byť vo vzájomnom pôsobení s inými vecami. Prílišné akcentovanie vzťahu (čo robia štrukturalisti) chtiac-nechtiac vyúsťuje do eliminácie veci v tomto vzťahu, čím pojem vzťahu stráca zmysel. Aj v prípade, ak tvrdíme, že vec vo vzťahu k jednej veci nadobúda takú vlastnosť a k inej veci inú vlastnosť, musíme predpokladať, že má svoju podstatu, svoje vnútorné vlastnosti, ktoré sa prejavujú vo vzájomnom pôsobení s inými vecami. Ak existuje vec aj ako sama osebe, musí byť aj protirečivá sama osebe, a teda protirečivá v jednom a tom istom vzťahu. Inými slovami, určitá vec, určitý celok, systém je protirečivý v jednom a tom istom vzťahu, pretože aj sám osebe je protirečivý.

Odlišnosť v chápaní protirečenia v rôznych vzťahoch a protirečenia v jednom a tom istom vzťahu tkvie v podstate v odlišnom chápaní vzťahu. Pokiaľ ide o chápanie protirečenia v rôznych vzťahoch, existuje tendencia chápať protiklady len v ich polarite, v ich boji. Ich vzájomná jednota a prenikanie sa odsúva do pozadia. Pravda, uznáva sa, že proti-

klady sú v jednote, no mlčky sa pripúšťa, že každý protiklad sa prejavuje samostatne. Jeden v jednom vzťahu, druhý v inom vzťahu. Pochopiteľne, takéto chápanie kategórie dialektického protirečenia určuje chápanie aj ostatných kategórií materialistickej dialektiky. Tu majú svoj pôvod v marxistickej filozofii známe a veľmi frekventované formulácie, že jeden a ten istý jav môže byť v jednom vzťahu náhodný, v druhom nevyhnutný, že jeden a ten istý pravdivý poznatok má v jednom vzťahu hodnotu absolútnej a v inom vzťahu relatívnej pravdy, že jeden a ten istý jav je v jednom vzťahu pozitívny a v inom negatívny atď.

Takéto chápanie dialektického protirečenia a aj ostatných kategórií je diskutabilné. Ak dialektické protirečenie chápeme ako vzájomnú jednotu protikladov a zároveň ich vylučovanie sa (boj), kde zánikom jedného protikladu zaniká aj druhý protiklad, potom protiklady sa nemôžu prejavovať každý osobitne, ale len v jednote, teda ako celistvosť, ako dialektické protirečenie. Výborne to vystihuje Engelsova myšlienka, že „negácia života je svojou podstatou obsiahnutá v živote samom“ (3, s. 261)

Kategórie materialistickej dialektiky nadobúdajú inú podobu, ak ich chápeme na základe koncepcie dialektického protirečenia v jednom a tom istom vzťahu. Tu sa uznáva, že jeden a ten istý jav v jednom a tom istom vzťahu je jednotou náhodného a nevyhnutného, že poznatok má hodnotu absolútnej a relatívnej pravdy v jednom a tom istom vzťahu, a že jeden a ten istý jav v jednom a tom istom vzťahu je jednotou pozitívneho a negatívneho.

Keď skúmame dialektické protirečenie, nesmieme zabúdať na jeho jeden veľmi dôležitý aspekt: že totiž v dialektickom protirečení protiklady nie sú rovnaké. Jeden protiklad vždy vo väčšej či menšej miere prevláda nad druhým protikladom, a napokon ho prekonáva. Takto zaniká jedno protirečenie a vzniká iné protirečenie. Teda každé protirečenie v sebe obsahuje sebanegáciu, zároveň ale aj sebavytváranie. Keby zánikom jedného protirečenia zanikalo dialektické protirečenie vôbec, zákon jednoty a boja protikladov by sa vzťahoval len na niektoré systémy a nebol by najvšeobecnejším zákonom. Z tohto hľadiska názory, že dialektické protirečenia v socialistickom zriadení prestávajú pôsobiť, ktoré sa svojho času objavovali v marxistickej literatúre, sú v systéme materialistickej dialektiky neudržateľné. Práve z hľadiska dialektického protirečenia nemožno stavať otázku, či jestvuje alebo nie, ale iba v akej podobe pôsobí a ako sa prekonáva, a teda akú podobu nadobúda ďalšie protirečenie. Pokiaľ ide o povahu dialektického protirečenia v tom-ktorom konkrétnom systéme, to si vyžaduje konkrétne skúmanie toho systému. Z hľadiska materialistickej dialektiky jednoznačne možno povedať, že dialektické protirečenie pôsobí v socialistickom zriadení a bude pôsobiť aj v komunistickom, ale jeho konkrétne prejavy nemožno odvodiť zo všeobecného filozofického vyjadrenia. Treba súhlasiť s názorom, že celý komplex problémov protirečenia za socia-

lizmu si vyžaduje štúdium reálnych procesov. (4, s. 125) Bez konkrétneho výskumu jednotlivých oblastí spoločenského života v socialistickom zriadení nie je možné odpovedať a ani prakticky reagovať na problémy protirečení, ktoré v našej spoločnosti pôsobia.

Tým, že v dialektickom protirečení sa protiklady prekonávajú, každá konkrétna forma protirečenia vyúsťuje do určitého riešenia. Riešenie protirečenia neznamená odstránenie protirečenia vôbec. Znamená iba odstránenie jednej formy dialektického protirečenia a vznik, prípadne možnosť vzniku iného protirečenia. Názor, podľa ktorého riešenie protirečení umožňuje zbaviť sa ich, je útopický. V názoroch niektorých marxistických filozofov, domnievajúcich sa, že za socializmu dialektické protirečenia prestávajú pôsobiť, je aj aspekt utópie.

Keď hovoríme o dvoch chápaniach dialektického protirečenia — o protirečení v rôznych vzťahoch a o protirečení v jednom vzťahu — a teda aj odlišnom chápaní mnohých iných problémov materialistickej dialektiky, vynára sa otázka, ktoré chápanie je v bežnom, ale aj vo vedeckom spôsobe myslenia frekventovanejšie. Na túto otázku nie je jednoduché odpovedať. Zdôvodnená odpoveď by si vyžadovala hlbšie skúmanie. Okrem toho treba mať na zreteli, že v niektorých prípadoch by bolo frekventovanejšie prvé, v iných prípadoch druhé chápanie. Ani filozofi sa vo svojich prácach vždy presne nepridržiavajú tých zásad a pravidiel, ktoré si na začiatku práce vytýčili.

Ak máme vyjadriť náš názor, ktorý však na tomto mieste nemôžeme dostatočne zdôvodniť, bežnému spôsobu myslenia je blízke chápanie v rôznych vzťahoch.

Chápanie protirečenia v rôznych vzťahoch vyhovuje vo veľkej miere aj vedeckému spôsobu myslenia. Spôsob myslenia na základe protirečenia v jednom a tom istom vzťahu, a teda na základe takto chápanej dialektiky, je omnoho zriedkavejší a možno povedať úryvkovitejší. Pochopiteľne, ani v prvom ani v druhom prípade nejde o vedomú reflexiu tejto kategórie, ale iba o to, na základe akých pojmov sa uvažuje.

Príčin, prečo sa myslí takto a nie ináč, je iste viac. Vo vedeckom myslení, ako sa ukazuje, je to podmienené aj tým, že oblasť vedeckého poznania tvoria hodnoverné súdy a logicky neprotirečivé závery, ktoré dialektické protirečenie v zjavnej forme nefixuje. O vnútornom dialektickom protirečení vedy sa dozvedáme z oblasti, ktorá stojí mimo nej, z oblasti filozofie. Pravda, tvrdenia, že veda je dialekticky protirečivá, vyslovujú aj mnohí vedci, no tieto ich tvrdenia nevyjadrujú iba údaje z danej vedeckej oblasti, ale majú svoje filozofické pozadie.

Hoci nám jednotlivé vedy na dnešnom stupni poskytujú poznatky pre oprávnenosť chápania dialektického protirečenia v jednom a tom istom vzťahu, aj tu je stále možná rôzna interpretácia. Ešte donedávna sa pretváranie a využívanie prírody pre človeka považovalo jednoznačne len za pozitívny jav. Súčasné poznatky ekológie však ukázali, že činnosť človeka pri pretváraní a využívaní prírody má aj negatívne dôsled-

ky. Človek pracuje pre svoj blahobyť, ale zároveň aj proti nemu. Aj tu sa môže, prirodzene, argumentovať, že sú to dva vzťahy. Vo vzťahu k jedným potrebám sú výsledky jeho činnosti pozitívne, kým vo vzťahu k iným potrebám negatívne. Nedostatkom tohto argumentu je, že človeka nemožno rozdeliť, že existuje naozaj ako organická celistvosť, a tak mu neostáva iné ako žiť, aby sme uviedli príklad, blahobytné, ale v zamorenom čiže neblahobytnom prostredí. Je to výsledok činnosti človeka, ktorý je preňho nielen pozitívny, ale zároveň aj negatívny.

Už sme spomenuli, že protiklady v protirečení nie sú rovnaké. Keď preto hovoríme o výsledkoch ľudskej činnosti ako o pozitívnych a zároveň aj negatívnych, máme na zreteli možnosť ich rôznej miery. Jeden výsledok môže byť pre človeka natoľko pozitívny, že jeho negatívna stránka je z praktického hľadiska zanedbateľná. Platí to aj opačne: niečo je pre nás natoľko negatívne, že pozitívna stránka sa eliminuje. Hodnotenie ľudskej činnosti pri osvojovaní si prírody iba ako pozitívnej činnosti bolo okrem iného možné aj preto, že negatívna stránka sa nepostihla, že do úvahy sa brala len pozitívna stránka.

Aj dnes je snaha chápať súčasnú ekologickú situáciu iba ako výsledok ľudských omylov, neznalosti či utilitarizmu, a prehliada sa jej základná príčina, ktorá spočíva v samej protirečivej povahe ľudskej činnosti, a teda aj v jej výsledkoch. Nepochybne človek na základe poznania zákonov prírody a spoločnosti môže, prípadne bude môcť usmerňovať svoju činnosť tak, aby negatívna stránka výsledkov jeho činnosti sa zredukovala na minimum, no nebude nikdy môcť túto negatívnu stránku úplne eliminovať. To by znamenalo zrušiť samotný protirečivý proces.

Vidíme, že chápanie dialektického protirečenia a tým aj ostatných kategórií materialistickej dialektiky nie je samoúčelný problém iba v hraniciach filozofie, ale preniká do spôsobu myslenia v rôznych oblastiach poznávania a praktickej činnosti. Rozpracúvanie kategórií materialistickej dialektiky je preto na jednej strane skúmaním spôsobu myslenia, ako sa vytvára v jednotlivých oblastiach poznania, na druhej strane je aj príspevkom k jeho formovaniu.

LITERATÚRA

1. Problemy filosofii. Kijev 1977.
2. NARSKIJ, I. S.: Problém protirečenia v dialektickej logike. Bratislava 1973.
3. ENGELS, F.: Dialektika prírody. Bratislava 1976.
4. Voprosy filosofii. 1984, č. 2.

Михал С у х и

В статье констатируется, что категория диалектического противоречия, будучи ядром материалистической диалектики, определяет характер остальных категорий марксистско-ленинской философии. Автор характеризует два понимания категории диалектического противоречия: противоречие в разных отношениях и противоречие в одном и том же отношении. Он показывает, что данное отличие в понимании противоречия проявляется в понимании остальных категорий материалистической диалектики. Автор присоединяется к пониманию противоречия в одном отношении. Он обосновывает это тем, что противоположности в противоречии могут проявляться только в единстве, поэтому каждая вещь противоречива сама по себе, а не только по отношению к другим вещам.

DER DIALEKTISCHE WIDERSPRUCH UND SEINE BEGRIFFSREFLEXION

Michal Suchý

Im Aufsatz wird konstatiert, dass die Kategorie des dialektischen Widerspruchs als Kern materialistischer Dialektik die Natur der übrigen Kategorien der marxistisch-leninischen Philosophie bestimmt. Zwei Auffassungen der Kategorie des dialektischen Widerspruchs werden charakterisiert: der Widerspruch in verschiedenen Relationen und der Widerspruch in einer und derselben Relation und es wird gezeigt, wie diese Verschiedenheit in der Auffassung des Widerspruch in der Auffassung der übrigen Kategorien der materialistischen Dialektik zum Ausdruck kommt. Der Vf. neigt zur Auffassung des Widerspruchs in einer Relation. Er begründet sie damit, dass die Gegensätze im Widerspruch nur in Einheit zum Ausdruck kommen, deswegen ist auch selbst jedes Ding an sich widersprüchlich und nicht nur in Relation zu anderen Dingen.